

DÜNYA TÜRKÇELERİNİN CEREYANINDA BALKAN TÜRKİZMALARINA LEKSİKOLOJİK BİR BAKIŞ

ÖZ

Her hangi bir dilin unsurlarını bir başka dilde görülüp fark edilmesi, söz edilen diller arasında bir ödünçlemenin olağan olduğu anlamına gelmektedir. Prensip olarak, dilsel ödünçlemenin olgusu, bir kitlenin konuşurlarının başka bir kitlenin konuşurlarıyla gerçekleştirdikleri temasın meyvasıdır. Böylesi bir temas, kültürel ve dinsel faktörlere uzanan; tarihi, coğrafi, siyasi, iktisadi, sosyal v.b., faktör ve nedenlerden oluşan bir nedenler gerdanının sonucu olabilir. Bu bakış açısıyla değerlendirecek olursak temasın doğası verinti ve alıntuların dinamiğini belirlerken, temasın uzantısı, yoğunluğu ve zaman yayılımı ise verinti ve alıntuların tipolojisini belirler. Bu makalede Balkan yarımadasının batısında binlerce yıldan beri meskûn olan Arnavutların, Oğuz – Osmanlı Türkleri ile yaklaşık altı asırlık ilişkileri ele alınacaktır. Bu ilişkiden doğan dil, kültür ve toplum etkileşiminin getirdiği dilbilgisel veriler üzerinde durulacak Arnavutçadan örnek alarak Asya ve Balkan Türkçelerin leksikolojik izleri, tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu doğrultuda ilk olarak Arnavutçada bulunan Türkçe verintilerin eskilik, derinlik ve coğrafi yayılma kriterlerine göre bir sınıflandırma için gayret edilecektir. Doublets normatives verintiler olarak adlandırılan örneklere yer verilecek, dil etkileşimi olgusunun en derin parametrelerini gösteren ve Balkan Türkçelerinde yaşamaya devam eden ve Dünya Türkçelerinin zenginliğinin bir aynasını saydığımız sözcüklerin, leksikolojik, morfolojik ve fonolojik uyum kriterleri değerlendirmeleri üzerinde durulacaktır

Anahtar Kelimeler: Asya Türkçeleri, Balkan Türkçeleri, Arnavutça, Kosova Türkçesi, Dilbilgisi, Dialektoloji, Dil Tarihi.

* Bu makale, International Balkan Annual Conference Kosova 2017’de sunulan “Dünya Türkçeleri Cereyanında Balkan Türkçeleri” konulu konuşmamızdan esinlenmiş, genişletilmiş ve yeni örneklerle zemginleştirilmiştir.

Adriatik DERJAJ
adriatikderjaj@yahoo.com
Orcid: 0000-0003-4520-4421

Araştırma Makalesi

Başvuru Tarihi: 13.06.2019
Kabul Tarihi: 29.06.2019

A LEXICOLOGICAL PERSPECTIVE OF BALKAN TURKISMS FACE ON TURKISH WORLD

ABSTRACT

The presence of the elements of any language in another language, is the best argument of the contact among this languages. In principle, the phenomenon of linguistic borrowing is the fruit of the contact of the speakers of one audience with the speakers of another audience. Such contact extends to cultural and religious factors; historical, geographical, political, economic, social and so on. From this point of view, the nature of the contact determines the dynamics of the quotations, while the extension, density and time distribution of the contact determines the typology of the quotations and quotations.

In this article, we will focus on the approximately six centuries relations of the Albanians (the inhabitants for thousands of years to the west of the Balkan peninsula) with the Oghuz - Ottoman Turks. The lexicological traces of Asian and Balkan Turks in this area will be tried to be determined by taking examples from Albanian and grammatical data brought about by language, culture and society interaction arising from this relationship. In this respect, firstly, an effort will be made to classify the Turkish elements in Albanian according to the criteria of age, depth and geographical spread. Examples of doublets normative will be given and the lexicological, morphological and phonological criterion evaluations of such of words, which show the deepest parameters of the language interaction phenomenon and which are mirror of the richness of the Turkic World in Balkan Peninsula, will be emphasized.

Keywords: Asian Turkish, Balkan Turkish, Kosovo Turkish, Dialectology, Language History

Adriatik DERJAJ
adriatikderjaj@yahoo.com
Orcid: 0000-0003-4520-4421

Research Article

Date Received: 13.06.2019
Date Accepted: 30.06.2019

Verilen bir dilin, bir ya da birden çok dille oluşturabildiği dilsel temaslar, in abstarcto, bir ilişkinin olduğuna işaret etmez. Aksine bir kültürün ve bir kitlenin ya da topluluğun bir başka kültür, bir başka kitle ya da toplulukla olan ilişkisine işaret ederler. Bu doğrultudan bakınca, insanlar arasındaki ilişki doğrudan bir ilişki olmayabilir. Fakat kültür, dünya görüşü, etik (yaşama tarzı) gibi hususlar ise her zaman doğrudan bir ilişkiyi işaret eder.

Arnavutçanın Osmanlı dönemi Türkçesi ile oluşturabildiği dil temasları konusunda ise, temasların durumu ister kültür, dünya görüşü, etik (yaşama tarzı) düzlemde, ister insanlararası düzlemde doğrudan bir temas olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu diller arasındaki temasların doğuşuna etki eden en eski faktörlerden biri de İslam inancının yayılmasıdır.

Arnavutların İslamiyet ile ilk temaslarının ve Müslüman dinine girişlerinin izleri çok eski tarihlere dayanmaktadır. Osmanlı Dönemi öncesi Orta Çağ asırlarında, Arnavutların yaşadığı topraklar, buldukları coğrafi konumdan dolayı Oğuz – Türk dünyasından misyonerler tarafından hem dinî hem askerî amaçlarla sık sık ziyaret edilmiştir. Bu doğrultuda, söylemek gerekir ki, Arnavut halkının Müslümanlaşması umumi bir süreç olarak ab nihilo şeklinde olmadı; bilakis, bahsettiğimiz ilk temaslar, sınırlı görülmelerine rağmen, bir dölleme rolünü oynadı ve Osmanlı Döneminde görülen İslamiyetin umumi kabulünü, kolaylaştırdı. Sarı Saltuk ve Balım Sultan gibi Hacı Bektaşî Veli'nin mürit ve misyonerlerinin Arnavutların yaşadığı coğrafyada yaptıkları hayırseverlik işleriyle ve halka İslamiyeti tanıtip sevdirmeleriyle bu din yayıldı, diline karşı da bir sempati ve çekicilik ivmesinin doğmasına neden oldu. Kanaatimizce,

Arnavutçaya giren ilk Türkçe sözcükler, Eski Anadolu Türkçesi döneminin özelliklerini barındıran dinî verintilerdir ve bunlardan en ilkleri, dua – dua, xhenet – cennet, xhenem, xhehenem – cehennem kurban – kurban, namaz – namaz, Qabe – Kabe, avdes – abdest, haram – haram, gjynaf – günah, sevap – sevap, imam – imam, dervish – derviş, musliman, mysliman – Müslüman, islam – İslam, din – din, pejgamber, pejgamer – peygamber, hajde – hadi, sadaka – sadaka, gibi verintilerdir. Bunlar, günümüz Arnavutçasının sözcüsüne ve sözlükçesine yerleşmiş ve geçen asrın başından beri başlayan püristik hareketlere karşı dayanabilmiş sözcüklerdir. En son değindiğimiz nedene dayanarak, Arnavutça konuşurlarının kümesinin Türkçe konuşurlarının kitlesiyle konvensiyonel bir şekilde kabul edilen ilk temasları Osmanlı ordularının Balkan yarımadasında başladıkları fetihlerin başlangıç tarihinde görmekteyiz.

Tarihî verilerde, dolayısıyla günümüz tarihçileri de, Osmanlıların Balkan yarımadasına ilk defa ayak bastıkları tarih konusunda kronolojik farklılıklar sergilenmektedir. 1347, 1349, ve 1352 yıllarında Sultan Orhan'ın askerleri VI. Johan'ın askerlerinin yanında, Sırp ve Bulgar ordularına karşı savaşmak üzere Balkan topraklarına girdiler. Böylelikle, 1352 yılında Osmanlılar Gelibolu şehri yanındaki Cimpes kalesini ele geçirerek Avrupa kıtasında ilk topraklarına sahip olurlar. İki yıl sonra 1354 tarihinde Osmanlılar Gelibolu şehrini ve ardından bütün Dardanel bölegesini de ele geçirirler. Sultan I. Murat, 1362-1389 yıllarında Balkanların daha da içerisine ilerleyerek yeni bölgeler, (bunlar arasında Arnavutların bölgelerini de) kale ve yerleşim yerleri, ele geçirdi. Fakat bu tarihlerden önce Arnavutça Türkçe dil ilişkilerinin çok daha eski olduğunu kanıtlayan tarihler de vardır. Bizans İmparatoru Paleolog III. Andronik (1328 – 1341 yıllarında Arnavut isyanını bastırmak için) Arnavutların en gelişmiş prensliği sayılan Berat bölgesi ve çevrelerine savaşa çıkar. Ordusunun çekirdeği Osmanlı askerlerinden ibaret olan Bizans İmparatoru, Ohri, Kolonja, Devoll şehirlerini işgal ettikten sonra 1336'da Berat'a girer.

Arnavutçada yerleşmiş en eski Türkçe verintilerin ikinci grubunu, kanatimizce, ordu ve askerlikle ilgili sözcüklerdir. Bunlardan, bori – boru, asqer – asker, jeniçer – yeniçeri, top – top, fitil – fitil, kandil – kandil, daulle – davul, bıçak – bıçak, hanxhar – hancar, jatagan – yatagan, satër - satır gibi sözcükler bazılarıdır.

Meriç muharebesinden sonra Balkan'lardaki prensler, bunlar arasında Arnavut prensler de, I. Murat'ın vasalları olur. Vasallığın icap ettirdiği şartlara göre bu prensler sultana her yıl belli bir vergi ödemek ve savaş durumlarında kendi ordularıyla I. Murat'ın askerleri yanında savaşa katılmak zorundaydılar. Osmanlı ordularının Arnavut topraklarına, dolayısıyla kale, şehir ve kasabalarına ayak basmaları XIV. yy'ın 80'li yıllarına denk gelir. Rumeli beylerbeyi olan Timutaş Paşa önderliğinde Osmanlı orduları Sofya kentini ele geçirdikten sonra Arnavut şehirlerine doğru sefere çıkar. 1385 yılının Eylül ayında bu ordu Arnavut prensesi II. Balsha askerleri ile Savra ovasında (günümüz Lushnjë kenti) karşı karşıya gelir. II. Balsha'nın da şehit düştüğü bu savaş Osmanlı ordusunun galibiyetiyle sonuçlanır. Bu galibiyetten sonra domino faktörü misali Arnavut şehirlerinin ve kalelerinin çoğu Osmanlı hâkimiyeti altına girer; bunlar sırasıyla Berat, Gjirokastër, Krujë kale-şehirleridir. 1386 yılında ise Osmanlılar Arnavutların en uzak yerleşim yeri sayılan Nish (Niş) kentini ve 1387 yılında ise Selanik kalesini ele geçirirler. Fetihlerin hemen ardında, (birkaç durum hariç) bu şehir veya kalelerin yönetimi için Oğuz – Osmanlı idareciler tayin edilirdi. Bunlardan kimileri iltifaten, kimileri ise rütbe değişmesi ya da sürgün olarak aileleriyle birlikte göreve gelirlerdi. Anlaşılacağı üzere, özellikle XIV yy. sonlarında ve XV. yy'ın başlarında, Oğuz – Osmanlı Türkleri Arnavutların coğrafyasına yeni devlet idaresi, yeni kurumlar, yeni sosyal düzen ve yeni anlambilimsel değerleri taşıyan, Balkan halklarının da bütünüyle (az yukarıda dile getirdiğimiz gibi) yeni tanıştığı bir din, İslam dinini de kurumsal bir şekilde getirmişlerdir. İşte,

Devlet idaresi ile ilgili olan ve günümüz Arnavutçasının da eski/eskimiş sözcük değeri taşıyan sözcüklerden kadi – kadı, hüqümet – hükümet, vali – vali, dilaver, dylaver – dialver, dizdar – dizdar, kala – kale, bajraktar – bayraktar, aga – ağa, bej, bek, beg – bey, bimbash – bimbaşı, nizam – nizam, at – at, v.b. verintiler Türkçe kökenli sözcüklerin eskilik kronolojisine göre üçüncü grubu oluştururlar. Sözü gelmişken, büyük Roma İmparatorluğu döneminde de Arnavutluk coğrafyasında onlarca kale yapıldığını, inşa edilğini ya da tamir edilğini ve adlarının Kështjella – Castello, Castell ya da Kastrum (Ergirikasrı örneğinde gördüğümüz gibi) olarak adlandırıldığını biliyoruz. Oğuz – Osmanlı Türklerinin bölgeye girmesiyle bu adın kale olarak değiştirilmesi dilcilerin vurguladığı önemli örneklerdendir. Arnavutluk'ta bu verinti ile Kalaja e Prezës, Kalaja e Dodës gibi yerleşim adları da vardır.

Arnavutça ve Türkçe dil ilişkilerinin 1385 – 1912 tarihleri arasında sınırlandığını söyleyebiliriz. Bu tarihler, Osmanlı Türklerinin Arnavutluk sınırlarında hâkim olduğu tarihlerdir ve Osmanlı Dönemi Türkçesi, yönetimin ve galibin dili olduğu için, bölgede konuşulan dil karşısına, yani Arnavutçaya karşı, bir superstartum durumdaydı. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, bu uzun zaman zarfında bu bölgede sadece idari birimler kurulmadı. Osmanlı Türkleri bölgeye yeni bir hayat düzeni, yaşama tarzı kazandırdı ve özellikle eğitim, hukuk, kültür kurumları sıfırdan inşaa etti. Osmanlı İmparatorluğu teşkilatı ve devlet kurumlarının organizasyon şekli, tımar sistemine dayalı bir feodal askeri düzene dayalıydı. Birçok yatırım, (yatırım diyebilecekseniz) merkezi planlanma ile değil bölgesel planlanma olarak gerçekleşiyordu. Bununla, yapılan yatırımların (cami, medrese, yol, köprü, Balkan şehirlerinde meşhur olan camilerin yanında saat kuleleri v.b.,) parası hayır – sever insanlar, tüccar ve esnaflardan karşılanıyordu. XIV. asrın tımar sisteminin bölgede yayılma dinamiğini anlamak için ise elimizde sadece Tahrir Defterleri kaynak olduğu için burada fazla durmayacağız.

Osmanlı Dönemi Türkçesi ve Arnavutça akraba olmayan iki dildi ve bilindiği üzere her ikisi de iki ayrı dil ailesine aittir. Arnavutça Hint Avrupa, Osmanlı Dönemi Türkçesi ise Altay Grubu dillerindedir. Osmanlı Dönemi Türkçesi, Arnavutçanın sesbiliminde, biçimbiliminde, sözdiziminde ve anlambilimde, yani dil bilgisinin her dalında çok belirgin şekilde etkili olmuştur. Bu dönemde Türklerde çok meşhur olan Ahmed Fakih, Yunus Emre, v.b. , gibi şairler çoktan beri eserlerini dünyaya tanıtmış olmalarına karşılık, Arnavutçanın ilk yazılı eserine ise ancak 1555 yılında rastlamaktayız. Bu manzara, bize, dilsel etkinin kaçınılmazlığını ifade ediyor ve edebiyatıyla, idari, iktisadi ve askerî terimleriyle daha gelişmiş olan Osmanlı Dönemi Türkçesinin veren dil, Arnavutçanın ise alan dil durumunda olduğunu görmekteyiz.

Türkçe eklemeli dil-lerin en önde gelenlerindedir. Böylece, Arnavutçaya olan etkisi, ek verme-den olamazdı. Bunların en belirginleri (-xhi)-cı,(-ci, -cu, -cü), (-llək) -lık, (-lik, -luk, -lük), (-llë) -lı, (-li, -lu, -lü) ve (-xhe) -ce, (-ca, -çe, -ça) yapım ekleri ve (-llar) -lar, -ler çoğul ekidir. Xhaxha – xhaxhallarë – amcalar, usta – ustallarë – ustalar, taksı – taksixhi –taksici, boya – bojaxhi – boyacı, Elbasan – Elbasanlı – Elbasanlı, merak – meraklı – meraklı, fukara – fukarallək – fukaralık vb., örnekler ölçünlü Arnavutçada çokça bulunmaktadır.

Arnavutçanın geleneksel olarak cümle yapısı özne – yüklem – nesne iken, Osmanlı Dönemi Türkçesinin ise özne – nesne – yüklemidir. Bu nedenledir ki, dil temasından doğan etki, üstelik sözcükbilimsel düzlemde görülecektir. Günümüz Arnavutçasında 5000 kadar Türkçe kökenli sözcük bulunmakta; ölçünlü Arnavutçada ise bu sayı 1800'e inmektedir. Türkçe verintilerin leksiko-semantik dağılımına değinecek olursak ilk sıralarda dile getirdiğimiz gibi dinî, askeri, ve idari verintiler yer almaktadır. Ardından ev, aile ve şehir hayatı ile verintiler gelir, bunlardan qılar - kiler, sofër – sofra, baxhë – baca, gjerdek – gerdek, hambar – hambar, kafaz – kafes, qoshe- köşe, bohçe – bohça, çarçaf – çarçaf, legen – leğen, perde – perde, dyshek – döşek, jorgan – yorgan, penxhere – pencere, bodrum – bodrum, peshqir- peşkir, poste – post, postiqe - postik, qilim – kilim; çorap- çorap, papuç – papuç, perçe – perçe, qylah – küllah, sytjena – sütyen, shallvare - şalvar; badihava – bedava, dyqan – dükkan, paha – paha, para – para, pazar – pazar, veresije – veresiye, qar – kar, sheqer – şeker, karvan – kervan, çarshi – çarşı, çezmë – çeşme, han – han, mejhane – meyhane, saraj – saray, shatërvan – şadırvan, v.b., en çok kullanılanlardır. Arnavutçadaki Türkçe verintilerin nicelik olarak alan dağılımı ise şöyle yapılabilir:

Gıda ve aşçılık; burani – burani, jani – yahni, meze – meze, paçe – paça, pilaf – pilaf, qofte – köfte, sarma – sarma, trahana – tarhana, turshi – tuşu, pelte – pelte, reçel – reçel, kavanoz – kavanoz, revani – revani, sheqerpare - şekerpare, bozë - boza, pekmez - pekmez, maja - maya, niseshte - nisaşta, sheqer - şeker, havan - havan, qepshe - kepçe, tas – tas, tavë – tava, taze – taze, qebap – kebab, shishqebap – şişkebab, imambajëlldi – imambayıldı.

Kozmetik ve süs eşyaları; bërzylyk – bilezik, gjerdan – gerdan, maniqyr – manikkür, bojë – boya, këna – kına, myshk – misk.

Müzikle ilgili verintiler; qemane – keman, saze – saz, zurna – zurna, aheng – ahenk.

Zirat alanı; bahçe –bahçe, bahçevan – bahçevan, zarzavate – zarzavat.

Biyoloji alanı; filizë – filiz, majdanoz – maydanos, bajame – bajam, fistiqe – fıstık, karpuz – karpuz, gonxhe – gonca, hurmë – hurma, jasemin – jasemin, pambuk – pamuk, panxhar – pancar, patëllzhan – patlıcan, sheftali – şeftali, zymbyl – sümbül, selvi – servi, misër – mısır, vishnjë – vişne, kajsi - kayısı.

İnşaat alanı; qemer – kemer, qereste – kereste, direk – direk, tullë – tuğla.

Hayvanlar ve kuşlar; bilbil, bylbyl – bülbül, çakall – çakall, kumri – kumru, lejlek – leylek.

Gemicilik ve marina; direk – direk, gjemi – gemi, hambar – ambar, kiç – kış, bash – baş.

Akrabalık adları; atë – ata, babë – baba, hallë – hala, dajë – daya, teze – teyze.

Son sıraladığımız verintilere gelince, yani akrabalık ile ilgili verintilerin sayısına ve sırasına dikkat edilirse Türkçeden Arnavutçaya bir tek anne ve amca sözcüklerin girmediğini rahatlıkla fark edebilmekteyiz. Anne kelimesi Arnavutçada mama, nëna anlamına gelmektedir ve İtalyancadan geldiğini bu dili bilenler kolayca anlar; İtalyancası mamma, nonna demektir. Amca kelimesi ise Arnavutçada xhaxha – (caca) anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün ölçünlü İtalyancada anlamı cio (xio) olup, İtalyancanın lehçelerinde de cacco olarak kullanılması ise, Arnavutçada kullanılan caca – amca kelimesin de İtalyancadan geldiğine dair şüphe oluşturmaya kesin bir delildir. İşte, bu gibi dellilerden yolla çıkılarak Osmanlı Dönemi Türkçesinin Arnavutçaya olan etkisinin günümüz ölçünlü Türkçesinin kriterlerine göre değil de Anadolu’da konuşulan ağızların sözcük bilgisel ve dil bilgisel özelliklerinin kriterleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi uygun olur. Ayrıca, Osmanlı dönemi Türkçesinin sadece Arnavutçaya değil, Balkan coğrafyasında konuşulan Bulgar, Sırp, Yunan, Boşnak dillerindeki etkisinin şu ana kadar yapılan dil çalışmalarında kaydedilen verilerin iki, hatta üç katına çıkarmak mümkündür. Arnavutçanın kuzey ağızlarında amca kelimesi için axha – aca ve mixha – mica sözcükleri kullanılmaktadır. İlk şeklinin yani axha (áca) varyantının, Türkçede kullanılan amca kelimesinden alınıp türetildiğini anlamak zor değildir. Mixha (mca) varyantının ise, Manisa ve Ege bölgesinde kullanılan emice kelimesinden alınıp türetildiğini Diyalogoloji dersinde bir Türk öğrencim sevinçli bir şekilde ‘‘Hocam bugün emicem gelecek, onu havalimanına karşılamaya gideceğim, bana gelecek ders saati için müsaade verebilir misiniz, lütfen!’’ dememiş olsaydı, mica verintisinin emice sözcünün kısaltılmış şekli olduğunu asla haberim olmayacaktı belki...

Devşirme sistemi ile güçlendirilen Arnavutların Müslüman olması yolundaki çabalarda kişi adlarının stratejik bir etkisi vardır. Arnavut tımarlarından ve sipahilerinden, Edirne’de daha sonra İstanbul Yeniçeri Ocağında yetiştirilmek üzere, alınan çocuklara İslam tarihinin en önemli şahsiyetlerin isimleri takılıyordu.

Ortaçağ dönemi Arnavutlarının kişi isimleri, ister dilbilimciler için, ister toplum ve budun bilimciler için, Dünya’da pek az misali bulunabilecek örnekleri içerir.

Bunlardan: Ahmed i biri Jorgjit – Ahmed Yorgo oğlu; Velu i biri Kristos – Veli Kristos oğlu; Mahmud i biri Anastasit – Mahmud Anastas oğlu; İslami i biri Pavllos – İslam Pavlo oğlu v.b. gibi, örnekler çoğaltılabilir. Arnavutlarca kullanılan Türkçe kökenli şahıs adlarında dilbilimde dublete normative normatif ikilik olarak adlandırılan dilsel olgu ile karşı karşıya kalmaktayız. Bununla, aynı insan ismi için morfo-fonolojik olarak iki varyanta rastlanması olayını görüyoruz; Aqif – Akif, Qemal – Kemal, Myqerem – Mükere, Eqrem – Ekrem, Kerim – Qerim ve Qerime – Kerime, Fiqret – Fikret v.b. kişi adlarının her iki şekilleriyle Arnavutluk’ta ve Arnavutçanın konuşulduğu komşu ülkelerde kullanılmaktadır.

Q ’lu şeklin Oğuz – Osmanlı askerleriyle ilk temaslar vesilesiyle girip ve bölgede Anadolu’dan göreve gelen idarecilerin kullanmakta oldukları şekliyle yerleştiği düşüncesindeyiz. Bunu ispatlayan en önemli delilimiz iki dilin ilk temasları anında kullanılan Türkçenin (1380 – 1450 yıllarından bahsettimizi hatırlatalım) hâlâ Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerini taşıyan Türkçe olmasıdır. Bu dönem Türkçesinin en belirgin özelliklerinden biri de Karışık Bir Dil olması, Eski ve Doğu

Türkçelerde kullanılan dilbilgisel özellikler taşımasıdır. Osmanlı Dönemi araştırmacılarının dediği gibi bir ‘olga – bolga ibaretince yazılmış’ eserlerin verildiği bir dildir. Bunun için aynı kişi ismi için birden fazla morfolojik örneklerin olması zamanın konuşurları için tabii bir durum olsa gerek.

Bu olguyu aslında sadece kişi adlarında değil, –q (k’yu) sebirimini içeren hemen hemen bütün nesne adlarında yani Türkçe kökenli verintilerimizde görmekteyiz; meleq – melek, helaq – helak, qafir – kafir, murebareq – mubarek v.b, verintiler Arnavutçada her iki varyantıyla kullanılmaktadır.

Özellikle, sadece Kuzey Doğu Grubu ağızlarında k’nin q’ya dönüşmesi ya da kullanılması ile oluşturulan verintiler, Türkiye Türkçesi ağızlarının Arnavutçadaki izlerini en belirgin şekilde saklayan örneklerdir; qeder – keder, qylaf – külaf, qoshe- köşe, qorr – kör, qefin – kefin, qelepır – kellebir, dyqan – dükkân, qar – kar, qilim – kilim, qılar - kiler bunlardan bazılarıdır.

Sıralamakta olduğumuz örneklerin en güzeli ise Türkiye ismi için kullanılan varyantlardır. Ölçünlü Arnavutçada Turqia olarak kullanılan Türkiye adı, Toskë lehçemizde Turqi – Gegë lehçemizde ise Tyrki –Türki olarak kullanılmaktadır. q’lu şeklin Kuzey Doğu Grubu Ağız bölgesinden girdiğine, k’ li şeklin ise Batı Grubu Ağız bölgesinden girdiğine yani bu bölgelerde kullanılan dil varyantlarını kullananlarla temastan dolayı Arnavutçaya yerleştiğine inanmaktayız .

Yerli ve yabancı dilciler ise, Türkçeden Arnavutçaya giren birçok alıntının kökeninin, Arapça ve Farsça gibi, diğer Doğu dillerine ait olduğunu bildikleri için, Türkizm terimini yani Türkçe kökenli sözcük ya da verinti yerine, Orientalizm doğu kökenli sözcük ya da alıntı terimini kullanmayı tercih ederler; bunun nedenini ise, globalleşen dünyamızda yabancı sözcüklerin değerlendirilmesinde bir farklılaşma, yani eskiye göre daha olumlu bir bakış açısı olmasından dolayı yaparlar desek, doğruyu söylemiş oluruz. Her kelime bir Dünya’dır diyen Michail Bahtin’in düşüncesine katılanlar, yabancı dillerdeki kendi dillerinin unsurlarını görünce, hemem bu sözcüklere yani kültürel değeri olan bu dil temasının doğurduğu meyvalara sahip olmaya kalkışılar.

Arnavutçadaki Türkçe verintilerin morfo-fonolojik özelliklerini değerlendirdiğimizde ise, biz bu sözcüklerde rastladığımız unsurların sadece ve sadece Türkiye Türkçesi ağızlarının özelliklerini ve Anadolu insanların Arnavut coğrafyasına getirdikleri kültür örneklerini taşıdıklarını tespit etmekteyiz. Doğrudur ki, Arnavutlar Doğu’nun diğer milletleriyle, Arap ve Fars gibi, birebir temasların eksikliğine rağmen aralarında kültürel ilişkiler kurmuşlardır. Bu ilişkiler, Müslümanlığın kutsal kitabı olan Kuran’ın ve Farsçanın şaheserlerinin Arnavutçaya çevrilmesiyle gerçekleşmiştir. Bu dillerin Arnavutçadaki etkisi ise Türkiye Türkçesi ağızlarının etkisine karşı denizden bir damla gibidir ancak.

Son değindiğimiz nedene gelince, pagan yani putperest anlamı olan, Arnavutçadaki gjaur Farsça verintisinin girişi emblematik bir durumdur; bu sözcük 1920’lerde Arnavutluk’un başbakanı olan Fan Noli’nin Ömer Hayyam’ın Rubailer adlı eserini çevirisi sırasında kullanılmıştır. Fakat aynı sözcüğe kaúrr – káurr, gavúr – gávur olmak üzere dört kullanım şekliyle, sözlü ve yazılı Arnavutçada rastlamaktayız; sözcüğün anlamsal yapısı da: 1. Müslüman olmayan; 2. Hristiyan. Gjaur şeklinin direkt olarak Farsçadan, Fan Noli’nin kalemi üzerinden Arnavutçaya girdiğine tereddütümüz yoktur. kaúrr – káurr, gavúr – gávur şekilleri Osmanlı dönemi Türkçesi üzerinden girmiştir ve bu sözcük gaur – gavur, ve gjavurr şekilleriyle hem Doğu Grubu hem de Kuzey Doğu grubu ağızlarında kullanılmaktadır.

Özellikle, gj- sesini (Osmanlıcada Kaf-ı Farisi ile yazılan) sözcük başında bulunduran Türkçe verintilerimizde Kuzey Doğu Grubu ağzının etkisini net bir şekilde tespit etmekteyiz; gjergjef – gergef, gjol – göl, gjemi – gemi, gjerde – gerdek, gjerdan – gerdan, gjüm – güm v.b. örneklerinde görebilmekteyiz.

-g sesbirimini sözcük içerisinde bulunduran Türkçe kökenli verintilerde ise Doğu Grubu ağızlarının özelliğini görüyoruz. Bu grupta g- ünsüzü iki ünlü arasında korunur veya boğumlanma noktasını daha geriye dip damağa doğru kaydırır, aga – ağa, legen – leğen v.b. örneklerinde görüldüğü gibi.

-g sesbirimini sözcük sonunda bulunduran Türkçe kökenli verintilerin bir başka ilginç özelliği ise Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen g'nin k'ye dönüşmesi olayından dolayı, yukarıda örnek verdiğimiz normatif ikilik ilişkisinin özelliklerini bir kez daha çiflig – çiflik, lambig – lambik örnekleriyle kanıtlayabiliriz.

Türkiye Türkçesi ağızlarının Arnavutçadaki izlerini, Kuzeydoğu ve kısmen de Doğu ağızları arasında çok heceli sözcüklerin sonunda ı, u, ü ünlülerinin i – ye değişen; müftü – myfti, çarşı – çarshi, kutu – kuti, dolu – dolli, kumru – kumri, boru – bori, tapu – tapi v.b. verintilerde de görmekteyiz.

Türkiye Türkçesi ağızlarının Arnavutçadaki izlerine sadece leksikolojik ve morfo-fonolojik verilere dayanarak değil, morfolojik ve sözdizimsel verilere dayanarak da ulaşmak mümkündür. Osmanlı dönemi Türkçesi kökenli sözcüklerimizin Arnavutçaya yerleşmesi konusu için, onların artık sözlükçemizin bir parçası olduğunu ve alıntı olarak hissedilmediklerini rahatlıkla söyleyebiliriz. Baba, teyze, bori, gjerdan, tepsi, top, tenxhere, jasték, para, tava; Qerim, Ahmet, Fiqret gibi sözcüklere dayanan en büyük dilcimiz Eqrem Çabej "Türkçe verintiler Arnavutçanın eti ve kemiği olmuştur artık" diyerek, konunun önemini vurgulamıştır . Osmanlı dönemi Türkçesi verintileri zaman içerisinde Arnavutçanın bütün sözcesinin bir parçası olmuştur; özellikle ölçünlü Arnavutçada görülen, vurgunun son hecede olması , Türkçede de aynı kuralı takip eden penxheré – penceré, tenxheré – tenceré, kafé – kahvé, agá – ağá, babá – babá v.b., sözcüklerin Arnavutçaya yerleşmesi ve yapışması, iki dil arasındaki uzun temaslardan kalan en önemli izdir.

KAYNAKÇA

AKAR Ali, Türk Dili Tarihi, Ötüken Yayınları, Ankara, 2005.

ÇABEJ Eqrem, Për një shtresëzim kronologjik të turqizmeve në shqipen, SF 1975, No.4.

DERJAJ Adriatik, Rreth drejtshkimit të turqizmeve dhe emrave vetjakë me origjinë turke, Konsulta e Prishtinës, ASHAK, Prishtinë 2008.

DERJAJ Adriatik, Çağdas Türk Edebiyatının Arnavutçada Resepsiyon Sorunları, (Probleme të receptimit të letërsisë bashkëkohore ture në shqipëri Në, III.Uluslararası Karsilastirmali Edebiyat Bilimi Kongresi, Universiteti Osmangazi, Eskisehir , Turqi, 2009.

DERJAJ Adriatik, Language and the reality outside it, VI International Conference on English Language and Literature Studies, Niksic, Karadag. 2010.

DERJAJ Adriatik, Arnavutca Türkçe Dil Iskileri, Kastamonu Eğitim Dergisi, Eylül 2010 Cilt:18, No:3 f. 991-996. Kastamonu, Turqi 2010

DERJAJ Adriatik, Arnavutçadaki Türkçe Alıntılarının Tipolojisi Üzerine, I. Uluslararası Balkanda Dil, Kültür ve Medeniyet Arasındaki Diyalog, Universiteti i Tiranës dhe Universiteti i Trakës, Tiranë 2010

GJINARI Jorgji ve SHKURTAJ Gjovalin, Dialektologjia, SHBLU, Tiranë 2003.

JORGAQI Kristina, Ndikimi i italishtes në letërsinë e vjetër shqipe: shek. XVI-XVII, Botimet Toena, Tiranë 2001.

KARAHAN Leylâ, Anadolu Ağzlarının Sınıflandırması, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 630, Ankara, 1996.

LAFE Emil, Vendi i orientalizmave ndër huazimet e shqipes, SF, 1-4, Tiranë, 1993.

Meşari i Gjon Buzukut 1555.

PULAHA Selami, Defteri i regjistrit të Sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485, Tiranë, 1974.

SHKURTAJ Gjovalin, Kahe dhe dukuri të kulturës së gjuhës shqipe, Tiranë, 2003.